

Nekatera razpotja raziskovanja vplivov okolja na prestopništvo in načrtovanje mest

Bojan Dekleva
Inštitut za kriminologijo pri pravni fakulteti v Ljubljani
Bernard Stritih
Višja šola za socialne delavce v Ljubljani
Marko Polič
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Ekološko lotevanje vprašanj odklonskosti in urbanizacije je kot pristop po eni strani razmeroma staro, po drugi pa v zadnjih dveh desetletjih postaja ponovno sodobno in opozarja nase, vendar z novimi poudarki in usmerjenostmi. Med številnimi družbenimi pojavi, ki so povzročili, omogočili ali spremljali naraščajoče zanimanje raziskovalcev ter družbe sploh, za ekološka vprašanja, naštejmo le tri:

1. Prebujanje individualne in družbene zavesti o tem, koliko in kako človek menja svoje okolje.¹ Pri tem sta posebej pomembna stalno naraščanje teh sprememb ter prepoznavanje njihovih kratkoročnih in dolgoročnih škodljivih posledic.

2. Z razvojem posameznih znanosti ter vse večjim prehajanjem in povezovanjem njihovih spoznanj, se je povečala zavest o zapleteni in celoviti vključenosti človeka v njegovo okolje. Temu je sledila težnja po ustrezni obravnavi sestava človek—okolje. Družboslovje vse bolj prihaja do spoznanja o omejenosti posameznih šol in disciplin ter do kritike individualističnih in drugih enostranskih pristopov. Človek v teh vedah postaja bolj celovit in socializiran, ne visi v zraku, pač pa je sestavni del svojega fizično-družbenega okolja.

3. Vzporedno z omenjenima pojavoma se začneta kazati tudi možnosti in potrebe po večjem družbenem upoštevanju ter zavzetosti znanosti nasploh in ekoloških ved posebej. Zahteve po družbeni osmišljenosti in zavzetosti lahko zato zasledimo tudi v naši opredelitvi ekološke psihologije kot »tistega dela psihologije, ki se ukvarja z ugotavljanjem in možnostmi spreminjanja zapletnih odnosov med pojavi zavestnosti in obnašanja ter celovitim fizično-družbenim okoljem«. ² V tej opredelitvi velja poudariti besedo »spreminjanja«, ki jo je težko najti v večini opredelitev te in drugih psiholoških vej.

Za ekološki pristop nasploh (še posebej pa v zvezi z odklonskostjo in urbanizmom) lahko to-

¹ Po Korač, Ž.: Status nekkih osnovnih pojmov ekološke psihologije, Posvetovanje psihologov Slovenije, Portorož, 1980.

² Polič, M.: Psihologija in človekovo okolje: kaj in zakaj ekološke psihologije, Posvetovanje psihologov Slovenije, Portorož 1977.

rej ugotovimo, da zajema veliko spremenljivk okolja, med seboj povezanih v zapleten sestav,³ obenem pa tudi izrazito meddisciplinarno združuje metode in pojme različnih področij znanosti. Ni zato čudno, da pogosto ne uspeva celovito uskladiti metod in pojmov različnih svojih teoretičnih virov, ter je tako status pojmov, ki jih prispevajo posamezne vede, z vidika ostalih lahko nejasen in neopredeljen.⁴ Taka neopredeljenost pojmov pa v najboljšem primeru vodi v nesporazume, v najslabšem pa pušča preveč odprta vrata za različne razlage dobljenih podatkov. Zaradi tega smo se odločili, da na tem mestu ne bomo povzemali in prikazovali konkretnih rezultatov ekoloških raziskovanj ali dokazovali pomena ekoloških pristopov oz. dejavnikov okolja. Prav tako ne bodo predmet obravnave posebni kriminološki ali urbanistični problemi, temveč bomo poskusili kritično orisati dosedanje vrednotenje ekološke obravnave mladostniškega prestopništva in načrtovanja mest. Pri tem bomo opozorili na nekatera odprta vprašanja, ki nastajajo tudi zaradi meddisciplinarnega srečevanja različnih izhodišč in pojmovanj v tem sklopu.

Bolj kot rezultate raziskovanja bomo torej obravnavali vprašanja procesov oz. metodologij, ki vodijo do različnih spoznanj ter njihovih uporab. Namesto konkretnih napotkov o ustreznih raziskovalnih ekoloških spremenljivkah, o načrtovanju naselja ali o preprečevanju prestopništva, bomo poskusili prikazati nekatere dileme vseh teh vprašanj. Prispevek je potrebno razumeti le kot poskus ovrednotenja in kot predlog za nadaljnje razmišljanje o teh vprašanjih.

³ O možnosti in potrebnosti uveljavljanja sistemskega modela človek—okolje govori Trstenjak v poročilu Sistemsko-znanstvene perspektive ekološke psihologije, Posvetovanje psihologov Slovenije, Portorož 1979. Pisec meni, da daje tako lotevanje raziskavam v ekološki psihologiji temeljno znanstveno vrednost in »pečat posebne usmerjenosti, katere posebnosti ni zgolj na predmetni, marveč zlasti tudi na metodološki strani«.

⁴ Po Koraču, op. cit. 1.

Narava dejavnikov okolja, vzročnost in raziskovanje

Pojmovna opredeljevanja okolja praviloma zajemajo njegove fizične in družbene sestavine, pri čemer se prve nanašajo na vse prostorsko-materialne vidike, druge pa na medčloveške in skupinske odnose, procese, znake itd. Tako fizične in družbene sestavine, kot človek sam s svojim doživljanjem in vedenjem, predstavljajo tesno povezano celoto, z različnimi, tudi vzročnimi medsebojnimi vplivi.

Žal pa je celovit pristop v raziskovalni praksi razmeroma redek. Gre za to, da pod ekološkimi dejavniki pogosto razumemo le posamezne fizične vidike, predstavljene kot najosnovnejše prvine okolja. Taka praksa pogosto nastopa zaradi prevelikega vpliva behavioristične »dražljajske« psihologije,⁵ oz. predpostavke, da lahko naravoslovne raziskovalne modele⁶ (npr. laboratorijski eksperiment) nekritično prenašamo tudi v družboslovje.

Podatki o fizičnih značilnostih okolja in njihovih povezavah z vedenjem ali doživljanjem ljudi lahko vodijo k prehitremu sklepu, da so prav te fizične značilnosti tudi vzročno povezane z določenimi vedenjskimi pojavi. Pojmovanje, da je okolje neodvisna, obnašanje ljudi pa odvisna spremenljivka — znano kot ekološki determinizem — je zmotno že v svoji osnovi, saj enosmeren vzročno-posledični odnos ne upošteva tega, da tudi dejavnost posameznika menja dražljaje na katere se odziva. Končno so tudi sama mesta, takšna kakršna so in kakor se razvijajo, zgradili ljudje v skladu z nekimi svojimi pojmovanji, izkušnjami in stališči. Fizično okolje le omogoča ali onemogoča določene dejavnosti, nikakor pa jih ne določa. Med njim in vedenjskim področjem torej posredujejo družbeni dejavniki in spre-

⁵ Sarason, S. B., v delu *The psychological sense of community: prospects for a community psychology*, London, Jossey Press, 1976, piše o prevladujoči tradiciji behavioristične ter individualistične psihologije in psihiatrije, zaradi katere socialna psihiatrija, skupnostna psihologija in sorodne usmeritve niso dosegle svojih ciljev in v mnogočem le ponavljajo prejšnje vzorce razmišljanja.

⁶ »Odločilno za ekološko psihologijo pa je to, da izhaja iz naravnih življenjskih situacij in se ne opira na laboratorijske eksperimente. Po tej svoji usmerjenosti se razlikuje od vseh dosedanjih psiholoških struj.« Trstenjak, A.: Uvodne misli k ekološki psihologiji, Posvetovanje psihologov Slovenije, Portorož 1978.

menljivke. Na ravni človeka gre za način zaznavanja in razlage okolja, ki sta v mnogočem družbeno določena, na ravni skupin pa za načine, na katere te skupine okolje uporabljajo in mu s tem podeljujejo družbene pomene. Lahko rečemo, da tako na ravni posameznika kot skupin veljajo in delujejo zakoni celostne organizacije (zaznavanja in delovanja), po katerih so odnosi med posameznimi spremenljivkami, ter pomen posameznih spremenljivk, pod močnim vplivom socialnega polja kot celote.⁷ V tem smislu lahko posamezni fizično-prostorski dejavniki izgubijo ali povsem spremenijo svoj pomen glede na posameznikovo usmeritev, skupinsko dinamiko in širše družbene okoliščine.⁸ Tudi odgovor na dodatno vprašanje, ali je povezanost med določenimi vrstami mestnega okolja in odklonskim vedenjem vzročna, ali pa gre za neke tretje dejavnike, ki vplivajo na oboje, je s tem že podan. Več domačih raziskav je pokazalo, da so taki tretji dejavniki globalnejši procesi družbeno-gospodarskega razvoja, ter spremljajoče družbe-

⁷ Pečar v svoji raziskavi poudarja predvsem pomen možnosti in izhodišč prilagajanja, neenotnosti ali konfliktnosti kulturnih vzorcev, navad, nagnjenj, aspiracij in vrednot ter procese družbenogospodarskega, kulturnega in prostorskega razlikovanja ljudi, ki vodijo vse do izolacije, marginalizacije in alienacije prebivalcev določenih predelov. (Pečar, J.: *Goštitve nekaterih deviantnih pojavov v Ljubljani*, Inštitut za kriminologijo, Ljubljana 1975.)

⁸ Ilustrativno bi lahko družbene dejavnike in spremenljivke, ki posredujejo med fizičnimi sestavinami urbanega okolja in vedenjem prebivalcev s posebnim ozirom na nova naselja, opisali v dveh skupinah:

a) občani, ki se vseljujejo v nove stanovanjske objekte oziroma, ki se naseljujejo v novonastale mestne predele, prinašajo s seboj določena pričakovanja in vrednostna merila, ki v novem okolju odločilno vplivajo na dojemanje fizičnega okolja in družbenih dogajanj. Pričakovanja in želje v zvezi z uporabnostjo, estetska merila ter pričakovanja glede odnosov in uporabe skupnih naprav so v veliki meri odvisne od družbenih določilnic novih stanovalcev.

b) ob naselitvi in v prvem obdobju bivanja v naselju se posebno boleče pokažejo družbene razlike, ki se izražajo v različnih stanovanjskih razmerah, različni kakovosti stanovanj, različni uspešnosti uveljavljanja pravic, različni sposobnosti in možnostih prilagajanja novim razmeram. V novih naseljih so prebivalci v poprečju mnogo bolj denarno obremenjeni, kot to velja za druge prebivalce mesta, pri tem pa večkrat ugotavljamo, da je sorazmerna denarna obremenitev občanov v slabših stanovanjih večja kot obremenitev občanov v boljših stanovanjih.

ne spremembe.⁹ Na tej osnovi je možno sklepati, da prav ti širši družbeni procesi vplivajo po eni strani na značilnosti fizičnega okolja, po drugi pa na vrsto ljudi, ki se v njem naseljuje, ter na njihovo vedenje. Zveza med obema področjema torej ni vzročna, temveč bolj posredna. Fizično okolje je le prostor, v katerem se zaradi drugih vzrokov gosti odklonsko vedenje. Posebno vprašanje zadeva vpliv ožjega družbenega okolja kot tretjega dejavnika, ki povzroča »navidezno« vzročno zvezo med fizičnim okoljem in odklonskostjo. Sem sodijo prav gotovo tudi ustanove, ki se ukvarjajo s preprečevanjem, odpravljanjem, analizo in raziskovanjem odklonskega vedenja. Njihov vpliv bomo obravnavali kasneje.

V zvezi z zakonitostjo celostne organizacije družbenega polja se pojavlja vprašanje, kakšna naj bi bila raziskovalna metodologija, ki bi omogočila raziskovalcu, da se približa družbeni stvarnosti. Zdi se, da je treba iskati odgovor na to vprašanje tudi v razmišljanju o stopnji smiselnosti spremenljivk in rezultatov, in to smiselnost za ljudi, katerih okolje raziskujemo. Kot enega od meril izbora spremenljivk, statističnih enot, pojmov in problemov raziskovanja sploh¹⁰ bi bilo torej treba postaviti tudi ljudi v raziskovalnih okoljih. Z drugimi besedami, objekt raziskave naj bi postajal tudi njen subjekt.

Vpliv ustanov, ki se ukvarjajo z vprašanji odklonskosti, na možnosti spoznavanja pomena ekoloških dejavnikov

Na tako ozek izsek celotnega družbenega okolja — na ustanove, ki se ukvarjajo s preprečevanjem, obravnavanjem, dokumentiranjem in

⁹ »... raziskave, ki so bile opravljene o medsebojnem vplivanju urbanizacije... na povečanje kriminalitete in mladinske delinkvence... niso dale povsem nedvoumnih rezultatov... Morda bi zato lahko bolj utemeljeno rekli, da vplivajo na porajanje mladinske delinkvence (in seveda tudi drugih socialnopatoloških pojavov) sociološke spremembe, ki jih prinašata s seboj industrializacija in urbanizacija.« Šelih, A.: Mladinska delinkvenca v razmerah industrializacije in urbanizacije, Revija za kriminologijo in kriminaliteto (RKiK), 21, 10—16, 1970.

¹⁰ Gilli, G. A. (Kako se istražuje, Školska knjiga, Zagreb 1974) v svoji marksistični kritiki tradicionalne raziskovalne metodologije obravnava izbor vprašanja kot najvažnejši in najtežji del raziskovanja in v zvezi s tem pravi: »Raziskovanje je odkrivanje problema.« Vprašanja ni mogoče zagledati vnaprej; šele vstop vrednostno pristranskega raziskovalca v družbeni položaj omogoča, da se začenejo kazati prave razsežnosti in izvori vprašanja.

razčlenjevanjem odklonskih pojavov — smo se omejili zaradi po eni strani posebnega, po drugi pa pomembnega vpliva, ki ga imajo na možnosti spoznavanja vzročnih odnosov na tem področju. Obenem se ta vpliv z raziskovalne plati pogosto ne upošteva in ne priznava. Tu gre najmanj za dvoje: za vprašanje sovplivanja pri nastajanju odklonskega vedenja, ter za vprašanje izkrivljanja prave slike razporeditve odklonskih pojavov.

Ko govorimo o sovplivanju pri nastanku odklonskega vedenja, mislimo predvsem na škodljive posledice zaznamovanja, na katero so opozorili teoretiki družbenega interakcionizma. Gre za pojav, da same ustanove, ki naj bi obravnavale odklonjene, s svojim delovanjem¹¹ (npr. »humanitaristično« ideologijo v slabem smislu, s katero klienta postavljajo v odvisen položaj in mu ne pomagajo, da bi sam izkoriščal možnosti v svojem okolju) tem istim odklonjenim ožijo družbene možnosti, ali pa jih silijo v vnaprej pripravljene negativne vloge.

Možnost takega vpliva teh ustanov je lahko posebej velika v že sicer ogroženih in »razvpih« soseskah, ki so pogosto predmet posebnega zanimanja ekološko usmerjenih raziskovalcev. Njihovo raziskovanje lahko še zaključimo začarani krog: ker se o ugotovitvah veliko piše in govori, s tem prebivalcem določenega naselja le še zmanjšujejo možnosti družbene uveljavitve in s tem ugotavljajo to, kar so v začetku pričakovali.

Ustanove, ki obravnavajo odklonjene, so najpogostejše tudi vir podatkov o porazdelitvi odklonskih pojavov v nekem okolju (gre za podatke sodišča, organov za notranje zadeve, centrov za socialno delo itd.). Njihova dejavnost po nedvoumni spoznanjih številnih raziskav ni odvisna le od dejanskega pojavljanja odklonskih vedenj, temveč še od številnih drugih družbeno-psiholoških in političnih določil njihovega delovanja.¹² Dve značilni spoznanji o odnosu med dejansko kriminaliteto in sliko, ki jo nudijo uradne statistike sta:

1. Obstaja obsežno (za različna odklonska vedenja in kazniva dejanja različno veliko) »temno

¹¹ Nadrobneje glej Vodopivec, K.: Teorija etiketiranja kao podstrek za traženje, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, 28, 85—93, 1977.

¹² Glej npr. Pečar, J.: Diskrecija in selekcija v nadzorstvu nad vedenjem ljudi, RKiK, 25, 95—106, 1974; Pečar, J.: Formalno (družbeno) nadzorstvo in prikrita kriminaliteta, RKiK 29, 176—187, 1978.

polje» prikrite kriminalitete, ki ostaja v uradnih statistikah nedokumentirano.¹³

2. V uradnih statistikah je opazna nesorazmerno večja zastopanost ljudi iz družbeno bolj ogroženih in izpostavljenih skupin, kot so mladoletniki,¹⁴ nezaposleni, pripadniki različnih manjšin, socialno ogroženi, itd. To nesorazmerje pa ne ustreza pravemu pojavljanju odklonskih vedenj. Na te posebne skupine ljudi je namreč usmerjena večja pozornost ustanov in zato le-ti tudi večkrat postanejo njihovi klienti.¹⁵

Tovrstni podatki so torej vprašljivi kadar nas zanima »prava« porazdelitev odklonskih vedenj, in odločitve, ki bi jih na njihovi osnovi sprejeli, lahko vodijo v slabšanje in ne v izboljšanje prejšnjih razmer. Praktičen problem predstavlja vprašanje, kako dobiti zanesljivejše podatke,¹⁶ oziroma kako se odločati na podlagi tako izkrivljenih podatkov.

Nekatera vprašanja načrtovanja in razvoja mest

Do sedaj smo obravnavali predvsem vpliv okolja na človeško doživljanje in obnašanje. Zastavlja pa se tudi vprašanje obratnega odnosa — kako vpliva človeška dejavnost na okolje in s tem spet povratno na ljudi. Tu se kažejo kot najpomembnejši procesi načrtovanja in razvoja mest. Z njimi v zvezi bi kazalo predvsem opozoriti na umetno ločevanje subjektov in stopenj teh procesov, s katerim se ustvarjajo možnosti za nastanek družbeno negativnih pojavov. Te umetne delitve se pojavljajo tako izrecno, še pogosteje pa v prikritih oblikah, ter jih lahko vzročno povežemo s še ne dovolj uresničenimi samoupravnimi odnosi na tem področju.

Vsako okolje zadovoljuje mnoge človeške potrebe, ne le biološke. Zato bi moralo pomagati človeku v opravljanju tisočev vsakdanjih dejavnosti, omogočati bi mu moralo izbiro zaželje-

¹³ Pečar, J.: Prikrita kriminaliteta, RKiK, 20, 1 do 13, 1969.

¹⁴ Šelih, A.: Nekateri problemi socialnega dela pri obravnavanju mladoletniškega prestopništva, Posvetovanje o nekaterih aktualnih problemih obravnavanja mladoletniškega prestopništva, Bled 1978.

¹⁵ Primerjaj Pečar, J.: Družbena »vidnost« kriminalitete in družbeno nadzorstvo, RKiK, 30, 35—46, 1979.

¹⁶ O eni takih metod, s katero je mogoče dobiti bolj »prave«, v najslabšem primeru pa drugače izkrivljene podatke o porazdeljenosti odklonskih vedenj, glej Dekleva, B.: Ovrednotenje metode samonaznanitve delinkventnosti, RKiK, 29, 96—106, 1979.

nih obnašanj, ne da bi istočasno kakorkoli ogrozil blagostanje ostalih.

Gre torej za skladnost med možnostmi okolja in potrebami ljudi. Da bi bil proces načrtovanja bolj po človeški meri, mora te potrebe, ki niso nespremenljive, prepoznati in upoštevati. To tudi pomeni, da morata človekovo doživljanje in obnašanje določati okolje in ne obratno. Okolje se mora odzivati človeškim potrebam, ne pa jih zatirati. Zato ni čudno, da je ena od osnovnih zahtev sodobnega načrtovanja ta, da okolje ne sme biti preveč načrtovano, tj. preveč omejevalno za človeka. Tekom cele dosedanje zgodovine je bil prevladujoči odgovor ljudi na načrtovano okolje prilagoditev. Vse bolj pa se pojavlja tudi protest proti neustreznim, pogosto nemogočim razmeram. Protest, kot odgovor na zaznano grožnjo, pa je predvsem reaktiven in ne ustvarjalen proces. Pojavlja se lahko tudi v obliki odklonskega obnašanja, saj je nečloveško okolje grožnja človekovi osebnosti celovitosti. Nekatero osnovne zahteve ustvarjalnega pristopa bomo prikazali sedaj.

Tudi pri nas praviloma še preveč ločujemo subjekte načrtovanja in razvoja na uporabnike in izvajalce, na strokovnjake in tiste, ki uporabljajo njihove usluge. Pogosto lahko ločimo tudi tretjo skupino — naročnike (delovne organizacije, stanovanjske in družbenopolitične skupnosti oz. njihovo upravo), saj bodoči stanovalci niso vedno tisti, ki naročajo neko gradnjo. To kar je negativno seveda ni toliko samo ločevanje, kot izločanje oz. ne dovolj uresničen vpliv uporabnikov urbanističnih uslug. Prepričanje, da naj neka skupina ljudi načrtuje in razvija mesta za neko drugo skupino ljudi, oziroma, da strokovnjaki najbolje poznajo potrebe in možnosti bodočih (pogosto še neznanih) uporabnikov, lahko označimo najmanj za neustrezno. Raziskave¹⁷ so pokazale, da dejansko obstaja prepad med načrtovalci (in naročniki) na eni, ter uporabniki na drugi strani. Kakor je razlika med načrtovalci in raznimi upravnimi službami pogosto nepomembna, pa se zato oboji razlikujejo od uporabnikov po svojih prepričanjih, stališčih, naravnostih, zaznavah okolja itd. Po svoji izobrazbi je načrtovalec (arhitekt, urbanist) usmerjen predvsem v tehnične in lepotne vidike tega kar načrtuje, njegovo znanje pa redko obsega kulturne vidike uporabe (npr. potrebo po

¹⁷ Na primer Wandersman A.: v zborniku *The behavioral basis of desing*, Stroudsburg, Dowden, 1976.

zasebnosti, ozemeljskost, navade, vrste medosebnih stikov itd.). To nesoglasje je v nekem smislu naravno, saj načrtovalec k svoji nalogi pristopa objektivno, uporabnik pa okolje ocenjuje subjektivno, tako kot ga doživlja. Načrtovalec se ne zaveda uporabnikovih potreb pogosto tudi zato, ker se jih ta še sam ne oz. jih vsaj ne zna smiselno predstaviti. Prav tako ni lahko uskladiti ter upoštevati izredne raznolikosti (čeprav včasih navidezne) človeških potreb. Na vsak način pa je treba opozoriti na nujnost neposredne prisotnosti uporabnikov in njihovih potreb v procesu načrtovanja že od samega začetka. Čeprav le-ti ne bodo risali načrtov, pa bo stalno sodelovanje med njimi in načrtovalci (čeprav bo za oboje napornejše in počasnejše) dalo vsaj ustrežnejše okolje. To je tudi ena od osnovnih zahtev samoupravljanja na tem področju.

Podobno prejšnjemu je tudi ločevanje procesov načrtovanja in razvoja na tiste »pred« in tiste »po« izgradnji. Procesi »pred« naj bi obsegali predvsem arhitektonske, gradbeniško-urbanistične, materialno-infrastrukturne in podobne tehnične vidike. Upoštevanje ekoloških dejavnikov kot pretežno fizičnih pojavov, naj bi zadostovalo pred gradnjo. Zato merila funkcionalnosti stanovanj in ureditve okolja ne izhajajo dovolj iz dejanskih razmer, še manj pa upoštevajo težnje družbeno-gospodarsko-kulturnega razvoja. Lepotna merila so vprašljiva sama po sebi, v sestavi s preozko pojmovano funkcionalnostjo, pa se kaj lahko sprevržejo v svoje nasprotje.

Med dejavnosti »po« se v glavnem uvrščajo vprašanja naselitve. Pri tem se pogosto zanemarijo tudi tisti vidiki, ki naj bi po ustaljenem prepričanju postali pereči šele po gradnji: kdo se bo naselil v sosese, kakšne so potrebe teh stanovalcev, kakšni družabni procesi se bodo med njimi razvijali. Zato se tudi dogaja, da so ta vprašanja prepuščena nekakšnemu družbenemu zdravljenju, ki s procesi načrtovanja in razvoja nima nič in ki naj bi reševalo morebitna družbena vprašanja. Na tak način postanejo zgrajeni objekti zgolj danost, ki naj se ji prebivalci prilagodijo. Dolgoletne izkušnje v zvezi z neurejenostjo razmer v novih naseljih so pripeljale le do tega, da se od graditeljev zahteva tudi zazelenitev sosese po vnaprej določenih načrtih. To pa pomeni le, da se je faza »pred« nekoliko podaljšala, vendar je še naprej postavljena ostra meja med njo in fazo »po«.

Izkušnje družbenih služb, ter vseh tistih, ki sodelujejo v procesu naseljevanja in reševanja vprašanj, so po obstoječi logiki ločevanja obeh stopenj ter pojmovanja odnosa med urbanim okoljem in ljudmi nujno take, da v njih izstopajo predvsem negativni vidiki vedenja ljudi.

Posebno vprašanje predstavlja navidezno ločevanje in zapostavljanje gospodarskih vidikov. Le-ti so običajno omejeni le na cenenost tukaj in sedaj (graditi čim ceneje, razpoložljiv denar določa velikost in opremljenost stanovanja), ne glede na širše in dolgoročne družbene potrebe in kot taki določajo v veliki meri vse ostale značilnosti ter subjekte v procesih načrtovanja in razvoja.¹⁸ To omogoča njegovo osamosvojitve oziroma to, da lahko določene skupine ljudi v večji meri uresničujejo svoje interese na tem področju. Gospodarski vidik pa bi moral ob vseh ostalih, ovrednoten v samoupravnih procesih dogovarjanja, povezovati procese pred in po gradnji, odnose med strokovnjaki in uporabniki itd.

Prestopništvo kot merilo v načrtovanju mestnega okolja

Takoj na začetku moramo poudariti, da so po našem mnenju merila načrtovanja lahko predvsem človeške potrebe in ne neko negativno merilo, kot je to prestopništvo. Vendar pa vrsta in obseg prestopništva le povesta nekaj o kakovosti življenja v danem okolju. To je sicer obvestilo post festum, a je lahko koristno kot izkušnja. Vloga prestopništva kot kazalnika uspeha ali neuspeha kake dejavnosti pa le odpira nekatera vprašanja, ki izvirajo iz same narave prestopništva ter odnosov tega in drugih družbenih pojavov.

¹⁸ V gospodarskem interesu gradbenih podjetij je, da zgrajene objekte čimprej izročijo uporabnikom in da v kar se da majhni meri uresničujejo obljubljena garancijska jamstva. Po drugi strani pa formalna jamstva graditeljev vzpodbujajo stanovalce k iskarnju možnosti za okoriščenje. Tako vidimo, da je pravzaprav gospodarski vidik motivacija za delitev subjektov na strokovnjake in uporabnike, na delitev stopenj na tiste »pred« in »po« graditvi. Tako pri samoupravnih ureditvi odnosov med izvajalci in uporabniki kot tudi v raziskavah premalo upoštevamo posebnosti tega odnosa, ki se kaže zlasti v tem, da uporabniki ne dobijo uslug ali dobrin vsak zase, ampak dobijo dobrine, ki jih lahko uporabljajo le skupaj.

Prva težava se pojavlja ob možnem upoštevanju le prestopništva kot merila (s prestopništvom mislimo na uradno spoznana in obravnavana kazniva dejanja). Poleg že omenjenega izkrivljanja, ki ga vsebujejo uradni podatki o kaznivih dejanjih v primerjavi z vsemi storjenimi kaznivimi dejanji, obstaja tudi vprašanje odnosa prestopništva do drugih odklonskih vedenj. Prestopništvo je namreč le ena od oblik odklonskih pojavov, ki so lahko kazalec splošnejših dogajanj v družbenem življenju.

Etiologija prestopništva med ostalimi odklonskimi ali škodljivimi pojavi po današnjih spoznanjih namreč ni izrazito opredeljena, po drugi strani pa so poznana neka splošna dogajanja, ki se pojavljajo ob vseh odklonskih vedenjih (sporno razmerje z družbo, obsojanje, zavračanje). Iz vsega tega sledi, da lahko prestopništvo kot kazalec na osebni ali družbeni ravni na račun ali v korist drugih škodljivih pojavov zmanjšuje ali povečuje svoj obseg. Vzrok takemu »menjanju simptomatike« lahko iščemo v različnih sodobnejših družbenih spremembah, kriznih obdobjih, spremembah socialne ali kake druge politike, povečanem zvezam z drugimi območji ali državami in podobno. Bolj družbeno vidne škodljive oblike takega vedenja lahko prehajajo v manj družbeno vidne in obratno. Družbena patologija se lahko kaže kot bolj osebne težave nedružbenega izvora in obratno.

Samo prestopništvo je zato preozko merilo načrtovanja in razvoja mest; vedno ga je potrebno razčleniti v odnosu do drugih družbenih in posamičnih patoloških pojavov oziroma odklonskih vedenj. Obenem pa nas mora zanimati tudi krajevna vzročnost prestopništva, ki ima lahko v različnih okoljih različen družben pomen.

Druga težava se odpira ob vprašanih vrednostnih oznak vedenja v družbi, ki se hitro spreminja. Posebno je to vprašanje stopnjevano v urbanizmu, ki načrtuje gradnjo naselij, ki naj stojijo več desetletij in se mora zato postopek načrtovanja mest ustavljati tudi ob takih vprašanjih.

Obravnavanje in poimenovanje odklonskega vedenja je v veliki meri odvisno tudi od značilnosti življenja v krajevnih skupnostih, od mnenja tamkajšnje javnosti, stopnje normativne enotnosti oziroma nesoglasja, razširjenosti formalne in neformalne družbene kontrole, skupin-

skodinamskih potreb¹⁹ itd. Taka prostorska in časovna pogojenost (oz. pogojnost) meril nujno vzbuja vprašanja o utemeljenosti teh meril za dolgoročno načrtovanje.

Poskus presejanja današnjega prestopništva kot merila jutrišnjega urbanizma zahteva več kot vrednostno nepristransko raziskovanje. Zbiranje uradnih podatkov o prestopništvu verjetno ni najboljše merilo spoznavanja razvojnih hotenj družbe in vrednotenja škodljivih odklonov od njih. Upoštevati je treba, da niso vsi odkloni družbeno škodljivi in bi bilo torej potrebno razmišljati o notranji delitvi odklonskih vedenj na možna boljša in slabša ter o njihovem odnosu z neodklonskimi vedenji.²⁰ Izkušnje namreč kažejo, da se kot prestopniška vedenja včasih obravnavajo tudi tista, ki so izraz koristnih sil ali zanimanj, ki pa se v določenem institucionalnem okolju kot taka ne morejo izraziti. (Na primer pojavi motenega čustvenega in vedenjskega razvoja nadpovprečno sposobnih učencev v šoli, ki zaradi kadrovskih in materialnih obremenitev ne more zadovoljiti njihovih razvojnih potreb.)

Opazni pa so tudi primeri navzven formalno neodklonskega vedenja, ki pa bi ga po njegovih družbenih posledicah lahko poimenovali za — glede na družbene in osebne cilje — škodljivo. Formalno odklonsko in neodklonsko vedenje sta torej v nekem odnosu, ki v krajevnem okolju pravzaprav določa njuno definicijo in poimenovanje. Zdi se, da bi bilo za ustrežnejše ločevanje obeh vrst vedenj ter za tvorbo kriterijskih podatkov za urbanistično načrtovanje potrebno te odnose poznati, posebej v njihovi razvojni dinamiki, glede na značilnosti krajevnega okolja in širših družbenih usmeritev.

Na koncu pa je potrebno realno postavljati tudi pričakovanja glede možnosti zmanjševanja

¹⁹ Družbena, gospodarska in kulturna razdvajanja, ki jih v prejšnjem poglavju omenjene dihotomizacije le spodbujajo in ojačujejo, so lahko eden od virov pojavov konfliktnosti v naselju, ta pa je v neposredni zvezi s težnjo po večji polarizaciji vrednostnih oznak vedenja in s tem »ustvarjanju« odklonskega vedenja. Tako dogajanje pa gotovo ovira samoupravno dogovarjanje in uresničevanje principov pluralizma interesov. Lahko se zgodi, da zavlada apatično vzdušje, v katerem se čustijo ožje skupine občanov primorane prevzeti odločanje v svoje roke. Od tod pa do »spoznanja«, da je le s silo možno narediti red, je le korak.

²⁰ Glej Vodopivec, K.: O društvenim prilikama, koje pogoduju socialnoj patologiji dece i omladine, v Socialna patologija dece i omladine, Simpozij, Zlatibor 1974.

prestopniškega vedenja. Le-to namreč izvršuje posebne vloge v družbi in je njegovo nastajanje (v smislu odklanjanja od povprečja) povsem neizogibno, saj nastaja v enem od najtemeljnejših skupinskih dogajanj.

Akcijskoraziskovalni projekti kot dopolnilo tradicionalnim raziskovalnim metodologijam

Do sedaj smo omenili več zahtev za premagovanje nekaterih metodoloških (in z njimi povezanih vsebinskih) omejitev velikega dela današnjega ekološkega raziskovanja. Ob omenjanju teh omejitev je bilo marsikdaj očitno, da so bile večkrat zelo neopredeljeno ob raziskovanju (v tradicionalnem smislu — kot vrednostno nepristranskem zbiranju in urejanju podatkov) mišljene tudi nekatere vloge oz. dejavnosti, ki bi jih lažje kot v raziskovanje uvrstili v področje uporabnega razvojnega dela ali pa celo v domeno vsakodnevnega samoupravljanja v krajevnih skupnostih ali delovnih organizacijah. Taka neopredeljenost oz. »mešanica« pa ni bila slučajna; s tem nismo želeli izražati mnenja, da bi moral vsak arhitekt ali vsak gradbeni tehnik ali vsak bodoči prebivalec osebno dejavno sodelovati tako v zbiranju raziskovalnih podatkov kot v risanju načrtov in v krajevni samoupravi, pač pa smo želeli opozoriti na preveliko razločevanje vseh teh vidikov in vlog, ki ni v skladu z dejansko povezanostjo vseh odločujočih področij.²¹

Zdi se nam, da raziskovalna dejavnost brez aktivnega sodelovanja »objekta« raziskave²² včasih ne more dati dovolj odločujočih podatkov oz. lahko da podatke večinoma o trenutnem stanju, manj pa o možnostih za spreminjanje stanja in o ovirah, ki bi se pri tem pojavile. Podobno je verjetno dejavnost v naselju, ki naj naknadno omili ali reši kake pereče probleme, razmeroma neuspešna, če ne vključuje tudi dejavnosti raziskovanja vidnih težav ter njihovih prikritih vzrokov. Domnevamo lahko tudi to, da raziskovalna in uporabna razvojna dejavnost lahko v pomembni meri pospeši uresničitvev ne-

katerih ciljev, ki jih zasleduje in omogoča naš sistem samoupravljanja, ki pa zaradi svojstvenih posamičnih in skupinskih posebnosti in ovir v nekaterih okoljih še niso dosegljivi v zaželeni meri. Pri tem mislimo predvsem na težave dejavnostnega vključevanja ljudi v odločanje, po drugi strani pa na psihološko približevanje vsebine in možnosti samoupravljanja posebnim družbenim skupinam. Zdi se tudi, da le raziskovalni oz. razvojni delavec, ki je razločno in vidno vrednostno opredeljen, lahko upa na poživitev človeških sil ter sodelovanje s stanovalci urbanih okolij.

Ne da bi podcenjevali pomen tako imenovanih temeljnih raziskav, se zavzemamo tudi za druge oblike raziskovanja, ki bi omogočale razvijati nove svojstvene oblike organiziranja ter svojstvene metode dela v smislu zgornjih zahtev. Zdi se nam, da smo se tem zahtevam približevali v akcijskih projektih Inštituta za sociologijo v Ljubljani ter v tekoči raziskavi Inštituta za kriminologijo »Akcijski eksperiment z mladoletniškimi prestopniškimi združbami«.

V projektu »Štepanjsko naselje«, ki predstavlja zadnje doslej izvedenih akcijskih raziskav, smo poskusili prenesti prej dobljena spoznanja o delovanju različnih sestavov v okolju s ciljem, da bi načrtno vsadili v krajevno skupnost nekatere metode prostovoljnega nepoklicnega dela. Izhajali smo iz mišljenja, da bi s klasičnim raziskovalnim pristopom že z načrtom raziskave lahko razdrobili celovitost dogajanja v družbenem polju skupnosti. Zato si nismo izdelali vnaprej postavljenih predpostavk ampak smo izhajali iz določene naloge, ki smo jo poskušali v danih razmerah²³ uresničiti, ob tem pa opazovati in pojasnjevati vzročno-posledična dogajanja v raznih delih družbenega polja.

Ob poteku akcije je raziskovalna skupina pronicala vse globje v sestavo nasprotij, ki so se posledično kazala kot eno izmed problematičnih naselij. Med akcijo je šlo v bistvu za stalno redefiniranje vprašanja in cilja projekta, vedno v skladu z na novo zajetim delom odnosov v skupnosti. Pozornost se je tako vse bolj s same akcije (in vprašanj nepoklicnega prostovoljnega dela)

²¹ »Akcijski del bo torej izpolnjeval dvojno funkcijo: Še vedno se bo nadaljevalo 'diagnostično' raziskovalno delo, obenem pa bo v skladu z željenimi cilji, poznanim položajem in teorijo družbenih sprememb aktivno posegal v dogajanje v naselju. Obojni nalogi akcijskega raziskovanja sta v stalni interakciji in ena drugo omogočata.« Dekleva, B. in Stritih, B.: Akcijski del raziskave Štepanjsko naselje, rokopis, ISF, Ljubljana 1977.

²² Glej op. cit. 10.

²³ »Gre za postopen razvojni proces, ki ima svoje izhodišče v ljudeh in njihovem okolju, v njihovih vrednotenjih in moralnih standardih. Strokovno in upravno osebje... ne more tega procesa osvariti samo, mimo njihovih potreb, njihove stopnje osveščenosti in njihove motiviranosti.« Vodopivec, K.: Programi lokalnih skupnosti za prevencijo mladinske delinkvence in raziskave o uspešnosti teh programov, RKiK, 14, 1—8, 1963.

prenašala na različne družbene sestave v okolju, odnose med njimi ter odnose med njimi in občani.²⁴

Med osnovnimi raziskovalnoteoretičnimi sklepi projekta bi navedli spoznanje o potrebnosti načrtovanja celotne družbene sestave ter o večjem upoštevanju vloge družbenoekonomsko-kulturnega položaja posameznika ali družine v odnosu do ustanov.²⁵ Po razvojno uporabni strani pa smo prišli do delnega preverjanja domneve, da bi bilo z vključevanjem nekaterih psihološko poglobljenih metod dela z ljudmi možno dosežati boljše delovanje raznih samoupravnih ustrojov v krajevni skupnosti, v družbenih in strokovnih službah. Enakopravnejši položaj občana v krajevni skupnosti v odnosu do ustanov ter boljše organiziranje spodbud občanov je verjetno pot k razvijanju bolj zdravega tovarštva med občani ter uresničevanja mnogih izmed zgoraj postavljenih zahtev. Zavedati pa se je seveda treba, da samo vključevanje takih ali drugačnih psiholoških metod ne pomeni veliko brez ustrežne spremljajoče družbene vsebine.

Na te izkušnje in opisana izhodišča se naslanja tudi predlog raziskave »Akcijski družbenosamozaščitni programi na posameznih najbolj ogroženih področjih Ljubljane«. Cilj te raziskave je v nekaj najbolj ogroženih krajevnih skupnostih Ljubljane skozi načrtno delo s skupinami, ustanovami in posamezniki oživiti in organizirati družbenosamozaščitno dejavnost, ki naj bi bila v svojih kadrih, materialnih sredstvih in ciljih zasidrana v življenju same skupnosti. Izhodišče raziskave je v dejstvu, da v vsaki krajevni skupnosti obstaja mnogo samoupravnih organov, skupnosti, organizacij, društev, ki imajo v svojem programu deklarativno omenjeno tudi preprečevalno ali kakšno drugačno ukvarjanje z odklonskimi pojavi, vendar pa je opaziti primanjkljaj v delu teh ustanov,²⁶ odsotnost povezovanja

²⁴ »V nasprotju z diagnostičnim preventivnim in terapevtskim delom, katerega predmet je posameznik, je pri obravnavi z družbenega vidika predmet te obravnave socialna skupina, institucija in celotno družbeno okolje.« Kos, A. in Stritih, B.: Možnosti dela z mladimi v širšem družbenem okolju, Posvetovanje o nekaterih aktualnih problemih obravnavanja mladoletniškega prestopništva, Izola 1980.

²⁵ Stritih, B.: Akcijska raziskava Štepanjsko naselje v Ljubljani, Posvetovanje psihologov Slovenije, Portorož 1979.

²⁶ »Profesionalni delavci naj bodo na razpolago za svetovanje in pomoč pri organizaciji, aktivneje pa naj se uveljavljajo samo tam, kjer lokalni samoupravni organi še ne delujejo dovolj zavestno in samoiniciativno.« Vodopivec, K.: op. cit. 22.

med njimi, pa tudi nezanimanje ali vsaj ne-dejavnost posameznikov²⁷ in skupin, ki so vendar v tem položaju ogrožene. Cilj raziskave je tako stanje preseči in to z različnimi metodami dela z ljudmi in ustanovami. Raziskovalna skupina naj bi preko obveščevalnih, vzgojno-svetovalnih in organizacijsko-posvetovalnih dejavnosti pomagala krajevnim skupnostim vzpostaviti spajajoče poti ter preko spoznavanja stvarnega položaja ter položaja ljudi v njem vzpodbuditi obstoječe posamične in družbene sile.

V svojem raziskovalnem delu naj bi projekt odgovoril na vprašanja, kakšne so potrebe po takem družbenosamozaščitnem organiziranju po eni strani, po drugi strani pa, katere in kolikšne so osebne omejitve, omejitve ustanov in širše družbene omejitve in ovire. Poglavitno sredstvo in cilj tega spoznavanja bodo pomenile zaznave in doživljanja ljudi, ki v tej skupnosti živijo.

V svojem akcijskem delu bo raziskava poskušala stvarnost spremeniti in to v skladu s teoretično osmišljenimi zaznavanji potreb prebivalstva te skupnosti. Po eni strani bo raziskava pomenila preprečevalno akcijo in tudi oblikovanje odzivanja na odklonske pojave, po drugi strani pa poskus usposabljanja kadrov iz skupnosti za bodoče stalno delo na tem področju.

V tem smislu naj bi akcija dala tudi dosežke, pomembne za načrtovanje in razvoj novih in starih sosesk. Spoznanja, dobljena v tej akciji o vplivih ekoloških ustrojov, naj bi nudila možnost za uporabo v drugih naseljih. Obenem bi si pridobivali izkušnje in spoznanja tudi kadri, ki bodo neposredno sodelovali v načrtovanju teh drugih naselij oziroma bodo v njih živeli in se poklicno ali prostovoljno ukvarjali s sorodnimi problemi.

Sklep

V poročilu smo predstavili več vprašanj glede izbora najustrežnejših metodologij (in z njimi povezanih vsebin) raziskovanja ter prenosa vpliva prostorskih sestavin na odklonske pojave in načrtovanje naselij. Za nekatere od zahtev, ki sledijo iz določene rešitve omenjenih vprašanj, se nam zdi, da jih tradicionalne raziskovalne metodologije ne zmorejo izpolniti oziroma se jim

²⁷ Osnovni nosilci razvoja družbene politike so delovni ljudje in občani v temeljnih celicah družbe. Hočevar, F.: Družbeni vidiki prostovoljne socialne in humanitarne dejavnosti in uresničevanje nekaterih ciljev družbene politike, v Kos, A. in Stritih, B.: Ne-profesionalno prostovoljno delo z mladino, Posvet raziskovalcev Slovenije, 1979.

približati. Kot možnost za izpolnitev teh zahtev smo predlagali akcijsko raziskovalno metodologijo, ki lahko ob (in skupaj z) tradicionalni metodologiji uresniči vizijo bolj zavzete ter praktično odločujoče znanosti. S to obrazložitvijo se torej zavzemamo za akcijsko raziskovalno razvojne projekte, ki so po svetu in pri nas pokazali svojo uporabljivost in primarnost ravno v urbanih okoljih in v razmerah nesmiselne anonimnosti in nepovezanosti ljudi ter njihovih normativnih sistemov.

Kljub temu pa velja opomniti, da so bile mnoge ideje v poročilu prikazane po eni strani bolj

karikirano idealno, po drugi strani pa bolj kritično polemično, kot morebiti praksa in možnosti akcijskega raziskovanja zaslužijo. Taka raven pisanja je v zvezi z namenom poročila, ki naj bi z opisovanjem vprašanj, ki se porajajo ob stiku več strokovnih področij, vzpodbudil k razmišljanju in spreminjanju vzorcev dejavnosti, za katere bi se lahko strinjali, da niso več ustrezni. Poročilo pa ne daje nobenih nazornih in jasnih rešitev — te je v skladu s teoretičnimi izhodišči ekologije potrebno iskati v stvarnem fizičnem in družbenem okolju resničnih ljudi, ki jih njihove skrbi silijo k iskanju rešitev.

UDC 343.92+711.13

Some Dilemmas Concerning Research into Environmental Influences on Delinquency and Urban Planning

Dekleva Bojan, Research Assistant, Institute of Criminology, Ljubljana
Stritih Bernard, Professor of Superior School, Superior School of Social Work, Ljubljana
Polič dr. Marko, University Assistant, Faculty of Philosophy, Dept. of Psychology, Ljubljana

When researching the influence of environment on delinquency and urban planning we meet with an activity where extremely opposite professional and social standpoints, ideologies and methodologies as well as different social roles are confronted in attaining (apparently) the same objectives. Ecological research in general can be criticised for lacking consistency in the methods and concepts which arise from the disparity of theoretical issues.

In connection with this situation, the present article critically outlines the evaluation of the ecological treatment of delinquency and urban planning up to now. The following questions are analyzed: the nature of causality in ecological research; the role of institutions dealing with the problems of deviance; conceptual dilemmas in urban planning; the use of delinquency data as criteria in urban planning; the possibility of action research projects in this field.